

MIRCEA ELIADE OČAMI SLOVENSKEJ TEOLÓGIE PAVOL ŽIDEK

Písané pre K&K, 1998

Odpovedať na otázku „Ako hodnotí súčasná oficiálna slovenská teológia dielo Mirceu Eliadeho?“ je pomerne jednoduché, lebo vystačíme s lakonickou jednoslovnou odpoveďou: „Nehodnotí“. A ak by sme chceli byť trochu expresívnejší: tvári sa, že nič o ňom nevie, ba dokonca až, že nič o ňom nechce vedieť. Pri takejto odpovedi však musí informovanejší človek spozornieť, lebo vie, že Mircea Eliade je jednou z najvýraznejších a najznámejších postáv svetovej religionistiky. Pričom religionistika, ak sa ohliadneme na históriu jej vzniku v 18. storočí, bola pôvodne v značnej miere zamýšľaná aj ako pomocná teologická disciplína. Hoci sa tak nestalo a religionistika tvorí celkom samostatnú vedeckú disciplínu, vzhľadom na relatívne spoločný predmet záujmu (zdôrazňujem, že len relatívne a veľmi obmedzene spoločný predmet), ktorým sú definíčné obsahy a prejavy slov „náboženstvo“, „viera“, „kult“ a podobne, by sme celkom samozrejme predpokladali, že to bude práve teologické prostredie, ktoré bude veľmi starostlivo sledovať všetko, čo sa deje v jej, aspoň relatívne, tematicky najbližšej vedeckej disciplíne. Čo platí, hoci v inom zmysle slova, aj naopak.

Súčasná svetová teológia a religionistika túto svoju vzájomnú odkázanosť už dávnejšie pochopili a uvedomili si, že „vo vzťahu k dnešnej globálnej medzikultúrnej a medzináboženskej situácii je nevyhnutná transformácia teoretických východísk a funkcií oboch disciplín a ústretovo vytvorili akési navzájom 'predsunuté pracoviská'. Teológia z pozície teológie náboženstva a religionistika z pozície medzikultúrnej hermeneutiky vytvorili obojstranne akceptované fórum, na ktorom dochádza k čulej výmene poznatkov a spoločne sa snažia vytvoriť ucelenú teóriu medzináboženského dialógu.“¹ Slovenská teológia nielenže sa aktívne nezapojila do tejto snahy, ale na oficiálnej úrovni odmieta všetky pokusy o dialóg s religionistikou vôbec a na ojedinelé pokusy individuálnych záujemcov o tento dialóg reaguje veľmi nedôverčivo, pričom prakticky okamžite siaha k obvineniam z liberalizmu a profanizácie.

Nebolo by však asi celkom spravodlivé vidieť v tomto postoji slovenskej teológie voči religionistike len neospravedlňiteľné vzdelenostné alebo dokonca kultúrne zaostávanie za dobou, prípadne slepotu voči globálnym problémom doby, v ktorej žijeme. Tento postoj má svoju vcelku racionálne vysvetliteľnú genealógiu, pričom vina nie je len na strane teológie. Človek by nemal ani v stave maximálneho a úprimného nadšenia za vec strácať pamäť a preto si musíme občas pripomenúť, v akých podmienkach prežívala slovenská teológia v posledných desaťročiach a svoj pohľad na vec musíme odvráť od tejto anamnetickej reality. Inak nie sme schopní pochopiť ani možný prínos práve Mirceu Eliadeho do tejto situácie.

Pripomeňme si teda najskôr niekoľko, pre vec dôležitých, historických faktov. Pre slovenskú teológiu, rovnako ako pre religionistiku, sa pod pojmom „svetová“ alebo „západná“ zväčša rozumela nemecká teológia, či religionistika. Špecifikom religionistiky v nemecky hovoriacich krajinách je, že sa prakticky od svojich počiatkov vyvíjala v dvoch polohách: nábožensko-apologetickej (ktorá sa odvíja od Friedricha Schleiermachersa a Georga W. F. Hegela a má k náboženstvu súhlasný vzťah) a nábožensko-kritickej (ktorá sa odvíja od Ludwiga Feuerbacha a Karla Marxa a k náboženstvu má jednoznačne negatívny postoj). Zatiaľ čo v samotnom prostredí nemeckej religionistiky sa obidva smery vyvíjajú popri sebe a časom sa dokonca väčšina religionistov prikloní k prvému smeru, v krajinách východnej Európy, v bývalom sovietskom bloku, religionistika prijala výlučne negatívne tradície nábožensko-kritického smeru. Marxistická filozofia sa však v týchto krajinách ideologizuje a transformuje na „vieru naruby“, implicitné antináboženstvo, v zmysle dikcie religionistu Jacqua Waardenburga: „Ideológie majú schopnosť nábožensky fascinovať svojich stúpcov, najmä keď absolutizujú svoje idey, opriadajú svoje poslanstvo nimbom tajomna, alebo keď sa uchýľujú k sugestívnym, emotívne zaťaženým pojmom typu zeme, krvi, ľudu, vlasti, proletariátu, národa či rasy, ktoré majú funkciu metareality.“² A všetko, čo predtým akýmkoľvek spôsobom súviselo s religionistikou (názory na vznik a vývoj náboženstva, verbalizácia „pravdy“ viery, zmysel kultu, znaky a symboly) prestalo byť religionistikou a stalo sa výlučne ideologickým nástrojom tohto nového sociopolitického náboženstva, resp. antináboženstva, ktoré si ako jednu z priorit vytýčilo likvidáciu všetkých ostatných náboženstiev.

Ak si k tomu pripomenieme prakticky informačne nepriepustné hranice systému, musíme priznať, že v takejto situácii teológia nemala iného východiska, iba sa rovnako uzavrieť do seba a vo veľkej miere sa ideologizovať. Akákoľvek otvorenosť jej náboženského systému znamenala smrteľné nebezpečenstvo infiltrácie ideologicky antagonistickej „poslednej pravdy“. Za týchto podmienok niekoľko desaťročí nestála „viera“ proti „všeobecnej nevere“, „sakrálna“ proti „profánnemu“, čo tvorilo bázu, na ktorej sa väčšine sveta „otvárali oči“ voči realite rôznosti náboženstiev, prípadne kresťanských konfesií (ak hovoríme o ešte stále prežívajúcom europocentrickom a kresťanskocentrickom videní západnej Európy a Severnej Ameriky) a ktorá nútila teológov pri riešení globálnych problémov ľudstva aktívne hľadať partnerov dialógu a spolupracovníkov. Na Slovensku stála na seba odkázaná nábožensky zdôvodňovaná kresťanská ideológia proti ideológii

implicitne nábožensky formovaného „vedeckého ateizmu“. Ak v tomto neútočnom boji o prežitie boli výsledky religionistického výskumu informačne dokonale filtrované a prefiltrované zvyšky využívané výlučne ako ideologická zbraň proti teológii, nemôžeme sa čudovať, že slovenská teológia zo svojho obmedzeného rozľahu vylúčila religionistiku ako celok, lebo z tejto strany nenachádzala podporu vo svojom boji o prežitie.

Sociálno-politická situácia po roku 1989 bola pre vývoj slovenskej teológie rovnako nepriaznivá. Bola jej ponúknutá možnosť zachovať si ideologický habitus s veľmi malými, z hľadiska „poslednej pravdy“ zanedbateľnými korekciami: infiltrovať do svojho systému národný princíp (čo bolo z hľadiska medzivojnovej a vojnovej slovenskej teológie len návratom) a transformovať sa z ideologizujúcej teológie bojujúcej o prežitie na vládnucu ideologizovanú teológiu. Pokušenie je príliš veľké a tradícia príliš hlboká. Takto formovaná teológia nepotrebuje partnera do dialógu ani spolupracovníka. Preto sa neobracia ani na sebe relatívne najbližšieho partnera, ktorý by jej mohol pomôcť lepšie pochopiť vlastné miesto a poslanie vo svete, na religionistiku, ako sa to stalo napríklad v Čechách alebo Poľsku.

Majme teda pred očami tento ešte stále značne aktuálny obraz a stav slovenskej teológie, teológie, ktorá sa doteraz nedokázala zbaviť pocitu ohrozenia jej identity všetkým, čo prichádza zvonku, teológie, ktorá prežila vďaka tomu, že sa uzatvorila do fundamentu vlastnej tradície. Potom dokážeme, medzi iným, pochopiť aj jej averziu voči religionistike, ktorú po celé desaťročia pokladala za ideologického lokaja jej úhlavného nepriateľa. Ale zároveň môžeme pochopiť, prečo by práve Mircea Eliade mohol byť jedným z tých religionistov, ktorí môžu získať jej dôveru prinajmenšom v dvoch rovinách.

Prvou rovinou je fakt, že dielo Mircea Eliadeho a to najmä jeho *Dejiny náboženských predstáv a ideí* totiž nikoho nechávajú na pochybách, že ide o dielo, v ktorom sa ukrýva nesmierne množstvo precíznej encyklopedickej práce. Nenachádzame v ňom nepresnosti nielen z hľadiska profánnych, ale ani cirkevných dejín. Táto očividná serióznosť nutne vzbudzuje úctu voči autorovi. Na žiadnom mieste nemáme pocit násilného a účelového radenia udalostí a faktov, prípadne faktov dotváraných „subjektívne bujnou fantáziou“ autora, čo bolo typickou črtou nenávidených ideologizujúcich pseudohistorikov dejín náboženstva. Navyše „na základe objasnenia logiky zmyslu, ktorá koordinuje život jednotlivého náboženského človeka a konkrétnej náboženskej kultúry s tým, čo pociťujú ako svoj transcendentálny presah, prináša syntetickú interpretáciu zmyslu trvalej korelácie človeka a náboženstva.“³ Teológii je takýto prístup sympatický, lebo teologický pohľad na históriu nie je mechanické pozitivistické radenie historicity faktov, ale hľadanie zmyslu „dejín spásy“.

Druhou rovinou, ktorá môže byť tradicionalisticky a fundamentálne ladenej teológii sympatická, je spôsob, ako Mircea Eliade nachádza v zdanlivom chaose rôznorodých náboženských fenoménov konštantu, od ktorej odvíja definíciu náboženstva vôbec. Ide o všeobecne známu kategóriu hierofánie. On sám túto kategóriu vyjadruje slovami: „Dá sa povedať, že dejiny náboženstiev, od tých najprimitívnejších až po tie najrozvinutejšie, sú akýmsi nahromadením hierofánií, prejavov posvätných skutočností. Od najelementárnejšej hierofánie, akou je napríklad prejav posvätného v nejakom predmete, v kameni či strome, až po najvyššiu hierofániu, akú pre kresťana predstavuje vtelenie Boha v Ježišovi Kristovi, neexistuje prerušenie continuity. Nemožno dosť zdôrazňovať paradox, ktorý predstavuje každá, i tá najelementárnejšia hierofánia. Tým, že zjavuje posvätno, môže sa akýkoľvek predmet stať čímisi iným bez toho, že by prestal byť sám sebou. Posvätný kameň zostáva kameňom. Avšak pre tých, ktorým sa odhalil ako posvätný sa jeho bezprostredná skutočnosť premieňa na skutočnosť nadprirodzenú.“⁴ „Eliade vracia náboženstvo dejinám tým, že hierofánie vedú k zisteniu špecifického náboženskej kvality dejín, pričom sa posuny hraníc medzi sakrálnym a profánnym nesmú posudzovať z mimonáboženských príčin.“⁵ Takéto formulácie evokujú teologické delenie skutočností sveta na predmetne menlivé a významovo konštantné. Pre teológa je to biblickým posolstvom o svete. Všetky veci a udalosti tohto sveta sú len stvorené a iba intencionálnou komunikáciou medzi Bohom a človekom je im udeľovaný zmysel, v ktorom sa môže človeku v ktoromkoľvek dejinne podmienenom predmete alebo udalosti odhaliť, vyjaviť to dejinne nemenné a božské. Religionista citlivý na vedecky racionálnu uchopiteľnosť faktu by sa takýmto implikáciám nepotešil, ale pre nedôverčivého teológa pôsobia empaticky a mohli by byť výzvou k dialógu.

Na záver treba poznamenať, že som si vedomý neprimeraného redukcionizmu, ale pri priestorovo a časovo striktne limitovaných prejavoch jednoducho nemožno pristupovať k veci inak. Dúfam však, že čitateľovi som aspoň naznačil to v danej situácii podstatné. Na jednej strane je tu Mircea Eliade, jeden z najznámejších a v súčasnosti najdiskutovanejších religionistov, na druhej strane teológia, ktorá jemu i jeho dielu zatiaľ verejne nevenovala ani najmenšiu pozornosť. Možno je to zaujatosť inými, naliehavejšími lokálnymi problémami. Ale možno ešte dnes akokoľvek naliehavé lokálne problémy riešiť konzekventne a uspokojivo (a to aj teologicky) bez toho, že by sme sa nechali inšpirovať ľuďmi, ktorí v ľubovoľnej oblasti ľudskej činnosti disponujú schopnosťou vidieť a myslieť globálne?

Literatúra: ¹ Horyna B.: *Úvod do religionistiky*, Oikoymenh, Praha 1994, s. 121. ² Waardenburg J.: *Bohové zblízka*, Georgetown, Brno 1997, s. 128. ³ Horyna B.: *Úvod do religionistiky*, Oikoymenh, Praha 1994, s. 109. ⁴ Eliade M.: *Posvätné a profánné*, Česká křesťanská akademie, Praha 1994, s. 10. ⁵ Horyna B.: *Úvod do religionistiky*, Oikoymenh, Praha 1994, s. 111